

Gyenge Zoltán

Az osztrák és magyar századelő kapcsolata a Kierkegaard-recepció szempontjából¹

A századelő kapcsán természetesen a XX. század első harmadára kell gondolnunk. Állításom nem más, mint hogy az osztrák gondolkodás alapjaiban befolyásolta a magyar századelő gondolkodását, nem utolsósorban a Kierkegaard recepcióra nézve, amelyből az első és egyben egyik legfontosabb Lukács György egyik korai írása.

Mi is ennek az előtörténete?

A Kierkegaard-recepciót egyrészt feloszthatjuk *tematikailag és időrendileg*. Tematikailag a filozófiai, művészeti (beleértve az irodalmi is), illetve a teológiai hatástörténetet különböztethetjük meg egymástól. Kronológiai szempontból pedig megkülönböztethetünk a XX. század előtti és a századforduló utáni recepciót. (A második világháború utáni történések most ebből a szempontból irrelevánsak.) Kierkegaard halála után hatása szinte csak és kizárólag Dániára korlátozódott, azon kívül csak az északi országokban volt meglehetősen szűk körben ismert. Bár a halála ebben hozott némi változást, hatástörténeti explózióra csak a század környékén került sor. Kierkegaard 45 éves, amikor fiatalon, egy igen különös betegségben meghal. Orvosainak nyugodt lélekkel biztosra ígéri, hogy meghal, ami 1855. november 11-én be is következik. Boesennek azt mondja: „Nem vagyok jól, ez már a halál, imádkozom, hogy gyors legyen [...]” (KIERKEGAARD 1996, 266). Halála után találnak egy levelet, amely Peter Chr. Kierkegaardnak szól, s amelyen az áll: csak „halálom után bontható fel” (KIERKEGAARD 1996, 265). A következőket tartalmazza: „Kedves fivérem! Természetesen azt kívánom, hogy feltétel nélkül korábbi jegyesemre, Regine Schlegel asszonyra szálljon mindama kevés, amit hátrahagyok. Ha ezt ő maga visszautasítaná, kínálják fel számára azzal a feltétellel, hogy amennyiben nem óhajtja, hogy a hagyaték a birtokába kerüljön, ossza szét a szegények között. Mindezzel bizonyítani szeretném, hogy számomra a jegyesség ugyanolyan kötelező érvényű, mint a házasság, ilyesformán teljes hagyatékot őt illeti, aki jegyesem volt. Fivéred: S. Kierkegaard.” A döbbenetes az, hogy ez a levél halála előtt öt évvel korábban keletkezett (GARFF 2004, 569). Tehát mindenét Regine Schlegelre, egykori jegyesére hagyja, aki néhány levél kivételével nem tart rá igényt, ezért az később sógorának, J. C. Lundnak jut a kezébe, majd árverés alá kerül.

Mindent pontosan kiszámítva: Szellemi élete a „pillanattal” véget ért, az életmű konstans és egész. Anyagi élete is kiszámított: az apai vagyon – a kórházi kezelés költségeit is beleértve – végleg elfogyott. Kierkegaard érzi, sőt tudja, hogy nincs már mit keresnie ebben a világban. Mindenki, aki halálos ágyán felkereste, végtelen nyugalmat, sőt átszellemült boldogságot látott az arcán, ahogy azt Kierkegaard kedvenc unokahúga, Henriette Lund is leírja (GERDES 1966, 118).² Mindenféle papi segítséget elutasított. Barátjával, Emil Boesennel közölte, hogy élete nem volt más, csak szenvedés, ezért a

¹ A tanulmány megírását a Bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíja tette lehetővé 2005-ben.

² Ez azért talán kissé túlzás, ismervé azokat a nehézségeket, amelyeket az utolsó napjaiban átélt.

halál számára a boldogság beteljesülése. Kierkegaard még az úrvacsorát sem volt hajlandó paptól elfogadni. Tudta – ahogy azt a kívánsága szerint a sírjára szánt Brosson vers is mondja –, neki már nem a földi világgal, hanem az örökkévalósággal van dolga. Élete megcsalások és kudarcok sorozata, a boldogság tűnékeny illúzió volt csak számára, amely egyszer-egyszer megkísértette, de mindig rögtön tovaillant. Igaz lehet egyáltalán, hogy a halálról az mondható: „az egész csak játék volt, a játéknak pedig most vége” (KIERKEGAARD 1901–06a, 364). Mindebből világosan kitűnik, hogy Kierkegaard a halál tényét, talán az attól való szorongást is élete mindennapjainak részévé tette, ha beszélt róla, ha nem. Megdöbbenően őszinte vallomást fogalmaz meg már erről a *Lezáró tudománytalan utóirat*ban is: „Ahogy az emberek, én is tisztában vagyok azzal, hogy meghalok, ha egy adag kénsavat iszok, vagy akkor is, ha vízbe ugrok, ha széngázban elalszok és így tovább. Tudom azt is, hogy Napóleon mindig mérget hordott magánál, Júlia be is vette, a sztoikus az öngyilkosságot egy bátor tettnek tartotta, míg mások őt gyávának; hogy az ember olyan nevetséges csekélységben tud meghalni, ami a komoly embereknek sem engedi meg, hogy a halálon ne vessenek, hogy az ember a biztos haláltól megmenekülhessen stb. Tudom, hogy a tragikus hős az ötödik felvonásban meg fog halni, s hogy a halál végtelen realitást nyer a pátoszban, azonban ez nem ugyanaz, ha egy csapos hal meg.” (KIERKEGAARD 1901–06b, 137.)

Kierkegaard-nak, az embernek, ugyanakkor nem jelenthetett vigaszt, hogy a század egyik legnagyobb gondolkodója volt, aki a kultúrtörténet egyik meghatározó alakjává vált, s aki nélkül az őt követő század nehezen értelmezhető. Az ember ettől még boldogtalan marad, főként, ha sejtelve sem lehet erről. Schopenhauer legalább keserűnyés gúnnal elmondhatta, amikor mint idős filozófust végre felfedezték: „a Nílus megérkezett Kairó alá”. Kierkegaard számára ez sem adatott meg, bár lehet, hogy vigaszt mindez Schopenhauer számára sem jelentett. Halálának ideje arra az időpontra esett, „amikor Nietzsche, aki éppen megélte a XX. századot, betöltötte 11. évét” (THEUNISEN 1997, 7).

De halála ismertségét tekintve mégiscsak előrevetíti egy fordulat kezdetét. Rasmus Nielsen, aki életében ellenlábasa volt, de mégsem szűnt meg tehetségét csodálni, a koppenhágai egyetemen heti két alkalommal előadásokat hirdetett meg filozófiájából. Néhány „szélütött idióta”, mint például Mogens Abraham Sommer, Kierkegaard-gyűlekezetet akar létrehozni, amely a „mester” gondolatait tisztán tartaná és ápolná. Egy biztos, ez az ember például, aki miután sok sikert nem ért el térítőként, arcképrajzolóként bejárta Dániát, Svédországot, Németországot és Amerikát, a maga sajátos módján hozzájárult e különös dán gondolkodó népszerűsítéséhez egészen 1901-ben bekövetkezett haláláig (GARFF 2004, 572).

Az azonban bizonyos, hogy a hatás ekkoriban, egészen a századfordulóig rendkívül csekély, jobbra egy kis teológiai körre korlátozódik. Az első jelentős fordulatot Georg Brandes hozza. Brandes – rá Lukács kapcsán még visszatérünk – 1877-ben megjelentet egy könyvet Kierkegaard-ról, amelyet nem sokkal később 1879-ben németül is kiadnak. Brandes ezzel a könyvével elsőként Henrik Ibsen figyelmét kelti fel, akinek érdeklődése így fordul e különös dán felé. Brandes ennél többet is tesz. Az Ibsen nyomán elindult francia érdeklődés mellett (KEMP 1979, 139–140) egy 1888. január 11-én kelt levelében felhívja Nietzsche figyelmét Kierkegaard-ra, Nietzsche azonban ez a felhívás nem érte/nem érthette el (NIETZSCHE 1904, 282).

Külön fejezetet alkotnak az európai recepcióban az osztrák kultúrában lezajlott események.

Brandes valóban fontos szerepet játszik abban, hogy Kierkegaard filozófiája Európában elterjedjen, de nem csupán a fentebb említett könyvével. A német nyelvterületet érintve a hatás elsősorban – érdekes módon – Bécsre koncentrálódik. Vajon miért? Egyrészt, mert a Kierkegaard-rajongó Ibsen ekkoriban a bécsi színházakban roppant népszerű. Másrészt, mert Brandes mivel előadásokat is tart, amelyeken Kierkegaard filozófiáját népszerűsíti, ekkoriban ugyancsak ismert név Bécsben. Ugyanakkor kiterjedt levelezést is folytat a kor számos nagy gondolkodójával, ami szintén nem elhanyagolható tényező. Bécs ekkoriban a német nyelvi megújulás fellegvára, a modern német irodalom centruma, csupa nagy alakkal. Közülük például Hofmannstahl vagy Arthur Schnitzler számára Kierkegaard filozófiája – ezen áttételeken keresztül – meghatározó befolyást gyakorolt. Sőt, mind Schnitzler, mind Hofmannsthal egyaránt olvasa műveit, levelezésükben ezt meg is említik.

Az sem véletlen, hogy az ugyancsak osztrák *Der Brenner*, amelyet 1910-től Ludwig Ficker Innsbruckban szerkeszt, ad teret Theodor Haeckernek, aki 1923-tól ugyancsak Innsbruckban elkezdte megjelentetni németül a Kierkegaard naplókat. Haecker több szempontból kulcsfigura ebben a recepciótörténetben. Meg kell ugyanis említeni, hogy az első magyar recepciót jelentő Lukács számára később a Haecker által kiadott naplók döntő fontosságúak. Természetesen nem 1910-ben, hanem későbbi munkájában (*Az ész trónfosztása*).³

A sorban első Brandes tevékenysége inkább csak a következő évszázadra nézve jelentett áttörést. Ez érezhető akkor, amikor Rudolf Kassner 1906-ban a *Neue Rundschau*-ban ír egy esszét Kierkegaard-ról. Kassner két embertípust különböztet meg: a költőt és a platonikust. Kassner szerint Werther, Friedrich Schlegel és Benjamin Constant Adolphe-ja Kierkegaard előfutárai – ahogyan Lukács hozzáteszi: „és ők mind szépek és érdekesek és nagyszabásúak voltak életük első felvonásában, ahol még elég volt az, hogy érdekesek, különösek és szellemesek legyenek; de mikor az általános, a példaadó élet felé törekedtek (csak más szavak ezek is a forma számára) szétestek vagy ellaposodtak; öngyilkosok lettek vagy belsőleg elzüllöttek. De Kierkegaard eljutott egy magasrendű, vallásos szigorúságú, platonisztikus alapokon épült életberendezésig, és hogy hozzá eljusson, le kellett győznie magában az esztétika emberét, a poétát; annak tulajdonságait, mindet végig kellett élnie, hogy aztán ide tudja őket beolvasztani.”⁴

Az Eugen Diederichs Verlag 1909-től kezdi el Kierkegaard műveit németül megjelentetni. Nos, ez az igazi áttörés. Ez a kiadássorozat 1922-ig Kierkegaard műveit 12 kötetbe foglalta, azonban nem minden probléma nélkül való német fordításban. Az Emmanuel Hirsch-féle újabb kiadás ennél sokkal jobb mind nyelvi, mind szerkesztésében, de azt csak 1950-től kezdik kiadni, igaz ez már 36 kötetet számlál.

A magyar kultúra ekkoriban ezer szállal kötődik az osztrákhhoz, és ez különösen igaz Lukácsra nézve, amit jól mutat, hogy a magyar, de egyben a német kultúra területén is egyaránt jelentős munka Lukács György *Lélek és formák* című esszégyűjteménye.

³ Theodor Haecker író, fordító, kultúrkritikus. 1879-ben született és 1945-ben halt meg. 1894-től 1898-ig egy Eßlingeni cégnek dolgozik. Később a *Meggendorfer Blättern* munkatársa. Münchenben érettségizik, és ugyanott egyetemi előadásokat hallgat. A Ferdinand Schreiber Kiadó munkatársa lesz. Haecker fordítója és magyarra fordítója Kierkegaard és Jon Henry Newman munkáinak. Szoros munkakapcsolatban állt a *Der Brenner* és *Hochland* című lapokkal.

⁴ A *Nyugat*. 1908. 14. számáról van szó.

A Kierkegaard-íráshoz az apropó – ezen talán már meg sem lepődünk – ismét csak az osztrák Rudolf Kassner.⁵

Lukács ekkoriban készült írásának teljes címe: „*Forma az élet zátonyán – Søren Kierkegaard és Regine Olsen*” (Lukács 1997, 45-63). A *Lélek és formák* egy rendkívül érdekes és meghatározó esszégyűjtemény, ahol Lukács mintha azokat a szerzőket gyűjtené egybe, akik szemléletére, gondolkodására nagyobb hatással voltak másoknál. Ebben az értelemben talán itt is kiemelkedik Kierkegaard alakja. Az ész trónfosztásában Kierkegaard egy fejezet erejéig ugyancsak előtérbe kerül, és a kettő között 44 év telik el.

Első megközelítésben talán azt látjuk, hogy Lukács 1910-es művének Kierkegaard képe és az 1954-es könyv Kierkegaard értékelése jelentős mértékben eltér egymástól. Ez részben igaz, de csak részben. Egy öt évvel ezelőtti konferencián, ahol a Søren Kierkegaard Research Centre felkérésére a magyar Kierkegaard recepcióról tartottam előadást, még ennek a meggyőződésnek adtam hangot (GYENGE 2000, 344). A *Lélek és formák* Kierkegaard-ját egészen más alakként láttam, mint Az ész trónfosztásában megjelenő szerzőt. A *Lélek és formák* Kierkegaard-ja centrális szerepet kap, és egyben Lukácsban leplezetlen csodálatot vált ki. Ezt jól mutatja, hogy a már említett Kassner ugyancsak fontos helyet foglal el az esszégyűjteményben, mint az osztrák neoromantika jeles alakja, aki jelentős mértékben Kierkegaard hatása alatt áll (STEFFENSEN 1983, 213), s ennek megfelelően evidensnek látszik a hatástörténet ilyen irányú megközelítése. Mindezek mellett látnunk kell, hogy a magyar Kierkegaard recepció Lukácsnak ezzel a kis esszéjével kezdődik, és közel húsz évnek kell eltelnie, hogy bárki más magyar nyelven reagáljon Kierkegaard filozófiájára.⁶ Recepciótörténeti szempontból és az osztrák kultúra hatását tekintve ezért ezt a művet paradigmaticusnak tartom. Ugyanakkor Lukács nem Kierkegaard-kutató, s talán nem tévedek, ha azt mondom, hogy ilyen babérokra soha nem is törekedett. De az elmélyültebb vizsgálat kiderítheti, hogy a két mű Kierkegaard felfogásában mégis bizonyos kontinuitás figyelhető meg, a negyven év és a Lukács szemléletében bekövetkezett változás ellenére is. Könnyen el lehetne intézni a dolgot azzal, hogy Lukács 1910-ben még nem „tért meg” a bolsevik ideológia vallásához, ezért a *Lélek és formák* írásai könnyedén besorolhatók egy korai egzisztenciál-filozófiai vonulatba is, míg Az ész trónfosztásában már a „marxista vallás” sokkal fontosabb, mint a gondolkodás. Könnyű lenne azt mondani, hogy Lukács annyit őriz meg Kierkegaard-ból, hogy míg Kierkegaard tudta, hogy Istennel szemben soha nem lehet igaza, addig Lukács, ezt az intenciót megtartva, Isten helyébe a bolsevik pártot állította, ennek megfelelően ezt az 1954-es könyvet a legjobb, ha minden egyes mondatával egyetemben gyorsan elfelejtjük. Túl azon, hogy ez szörnyen egyszerű lenne, s egyben nagyon könnyű is, hisz itt abba is hagyhatnám – nem feltétlenül igaz. Mint ahogyan az sem, hogy a két Kierkegaard-képben csak különbségek fedezhetőek fel. Vannak itt lényeges hasonlóságok is. Most ez utóbbiakra koncentrálok.

⁵ Rudolf Kassner 1873-ban született, meghalt 1959-ben Sierre-ben (Svájc). Kultúrfilozófus, író, esszéista volt. A náci uralom alatt tilalom alatt állt. A háború után Svájcba költözött, és ott élt haláláig. Az osztrák önállóság elkötelezett híve volt.

⁶ Ezek közül Lukácsot követően az első, Tavasz Sándor munkája *Kierkegaard személyisége és gondolkodása* címen Kolozsvárott jelent meg 1930-ban. Ha az akkori forrásokat tekintjük, tisztességes színvonalon megírt munka, de mára már jelentősen elavult, ugyanúgy, mint Brandenstein Béla Kierkegaard-ról szóló könyve.

Nézzük rögtön az elején azokat a forrásokat, amelyekből Lukács dolgozik. Ez azért fontos, mert tudtommal ezt eddig senki sem vizsgálta, pedig számos momentum megítélésénél döntő lehet. Előzetesen elmondhatjuk, hogy a XX. század elején a Kierkegaard kutatás teljesen gyerekcipőben járt, amíg ezt a század közepéről már nem lehet elmondani. Nagyon sokat árul el ezért jelen esetben a forráskutatás. Ez utóbbit megnehezíti, hogy a *Lélek és formák*ban egyáltalán nincs annotáció, tekintettel arra, hogy az egy esszé, illetve Lukács talán sokszor csak másodközlésre támaszkodott. Az észtrónfosztásában van, de – mint majd rámutatok – kissé az is problematikus.

Miből induljunk hát ki? Biztos alapvetésnek látszik, hogy Lukács evidens módon nem a dán Kierkegaard kiadásokat, hanem a németet használta. Ebben a vonatkozásban a német irodalom Kierkegaard-recepciója döntő fontosságú, hiszen Lukács számára nemcsak a német filozófia, hanem a teljes német kultúra valamennyi szegmense fontos, és azokban naprakészen otthon is volt. Ha abból indulunk ki, hogy elfogadjuk Steffen Steffensen azon állítását, miszerint a XX. század elejéig Kierkegaard filozófiájának a hatása egy meglehetősen szűk körre korlátozódott (STEFFENSEN 1983, 212), akkor a *Lélek és formák* megírásakor fennálló helyzetet is pontosabban látjuk. Komoly hatásról ugyanis csak a XX. század elejétől beszélhetünk. Lukács a *Lélek és formák* megírásakor (mivel a kézirat 1909 szerepel) elsősorban másodlagos irodalmat ismerhetett, nem utolsósorban éppen Kassner, Haeckert és Brandest.

De lássuk, ki is ez a Kierkegaard-ot német nyelvterületen népszerűsítő Brandes. Georg Brandest eredetileg Morris Cohennek hívták. Szerény módú zsidó kereskedőcsalád fia volt. Testvérével együtt igyekezett tudóssá művelődni, és az olvasó, műveltséget kedvelő szülők inkább lemondtak minden fölös kiadásról, csakhogy fizethessék a tandíjat, amíg csak tanulni akarnak gyermekeik. Ők pedig folyton tanulni akartak, tanítani akartak, írni akartak. Családnevük helyett kitalálták maguknak a dán hangzású Brandes nevet. Az idősebből lett Georg, az ifjabbikból Edvard. Edvard is dán történelmi alak lett, de Georg már életében világirodalmi klasszikus. A két fivér nemcsak egymást megértő szövetséges volt, de a mozgékonyabb Edvard igen jól kiegészítette az elmélyültebb, nagyobb felkészültségű Georgot. Hol jó tanácsokat adtak egymásnak, hol újságot szerkesztettek együtt, a politikai életben egymást segítő eszmetársak voltak. Georg Brandes ugyan jogásként kezdte egyetemi tanulmányait, de érdeklődése csakhamar az esztétika és az irodalomtörténet felé fordult. Az esztétika szinte rákényszerítette a filozófiai iskolák tanulmányozására, és ebből következett egyre fokozódó érdeklődése a világnézeteket befolyásoló egyéniségek iránt. Nagy tanulmányokat írt Kierkegaard mellett Feuerbach, Darwin, Marx, Spencer, Stuart Mill, Auguste Comte tanításainak lényegéről és műveik stílusáról. Már egyetemi tanulmányai idején beérkezett az elismert esztéták közé. Két tanulmányával is elnyerte a legnagyobb hazai irodalmi kitüntetésnek számító egyetemi aranyérmét: egyiket az irodalom és történelem viszonyáról, a másikat az ókori irodalom végzeteszméjéről írta. Huszonnyolc éves korában Taine irodalomtudományi módszeréről szóló tanulmányáért egyetemi magántanár lett, tehát az egyetemen tetszés szerinti témákról tarthatott rendszeres előadásokat. Ekkor már ismert kritikus volt különböző napilapoknál és folyóiratoknál. Választékos stílusa korán meghozta számára az irodalmi tekintélyt. Egyetemi órái pedig nagymértékben fokozták népszerűségét. Kétúró előadó volt, egyszerre bővítette az ismereteket és szórakoztatta a hallgatókat. Több hallgatója volt, mint a rendes tanároknak, a professzoroknak. 1871-től 1887-ig félévről félévre hirdetett előadásokat a modern irodalomról és a modern irodalomelméletekről. Ezekkel a maradi irodalomtudomány

nem értett egyet, hangos viták is zajlottak eszméi körül, de egyre szélesebb körökben növekedett tekintélye. Előadásainak témaköreiből tanulmányok, nem ritkán vaskos könyvek kerekedtek. Hamarosan lefordították különböző nyelvekre, legkorábban és leggyakrabban németre, franciára és olaszra. Már ezért is leggyakrabban ezen országokban utazgatott. Párizsban összebarátkozott Hyppolyte Taine-nel, a pozitivistá irodalomszemlélet legfőbb tudósával, aki már olvasta Brandes róla írt elemző tanulmányát. Nevetve vallotta be társaságokban, hogy azóta érti igazán saját magát, amióta ez a dán szakember megmagyarázta neki, hogy ki is ő. Taine mellett a másik nagy irodalomesztéta, Sainte-Beuve is elismerő barátként csatlakozott hozzá. Ott, Franciaországban alakult ki először az az értékelés, hogy a kor három legnagyobb irodalomesztétája: Taine, Sainte-Beuve és Brandes.

Sokáig nem kapott professzori kinevezést a koppenhágai egyetemen. Ezt a tudományos rangot csak 1902-ben, hatvanéves korában nyerte el. De még mindig 25 éve volt, és késő öregségében is életerős, friss gondolkodású, munkaképes férfi maradt. Tisztelői világszerte ismételték, amit először valószínűleg Ibsen mondott, hogy „ott ül Koppenhágában tanári szobájában, és onnét irányítja a világirodalmat is, az irodalomtudományt is, a kritikai életet is”. Valójában nem csak ott ült. Gyakran járt Európa nagyvárosaiban, így Bécsben is, előadásokat tartva. Széles körben tette érdekessé a skandináv – főként a dán és a norvég – irodalmat, Kierkegaard mellett Ibsent, Jacobst és Bjørnst.

„A szubjektivitás az igazság, a szubjektivitás a valóság” (KIERKEGAARD 1901–06b, 297) – írja Kierkegaard Hegelt parafrázálva, és ezzel mintha Brandes hozzá való viszonyát is jellemezné. Kassner idézve pontosan látja ezt Lukács is: „Kierkegaard költészet-té formálta Regine Olsenhez való viszonyát, s ha egy Kierkegaard az életet költészet-té formálja, akkor ezt nem azért teszi, hogy elrejtse az igazságot, hanem azért, hogy egyáltalán ki tudja mondani” (LUKÁCS 1997, 47). Ebből a szempontból fontos, ahogyan azt Steffensen megállapítja, hogy az osztrák neoromantikából kilépő Rainer Maria Rilke figyelmét is Kassner hívja fel Kierkegaard-ra. Rilke szerepe ebből a szempontból ugyanúgy meghatározó, mint Kafkáé. De nézzük előbb Rilke! Kierkegaard halála után éppen 20 évvel született 1875-ben, és meghalt ötvenegy éves korában. Egy csodálatos kis faluban, Raronban van eltemetve, nem messze az általa oly csodálatosnak tartott és valóban egyedülálló, lélegzetelállítóan szép svájci hegytől, a Matternhorntól.

Kierkegaard iránti rokonszenvét talán az is erősítette, hogy a filozófushoz hasonlóan ő is komoly vallásos nevelést kapott, majd katoná apának „köszönhetően” piarista elemi iskola után katonai iskolákban folytatta tanulmányait. Ezek az évek ugyanolyan ambivalensek voltak számára, mint Kierkegaard-nak a gyermekkor. Fontos állomás, hogy párizsi tartzkodása idején összebarátkozott jelentékeny francia írókkal: André Gide-del, Romain Rolland-nal, a belga Verhaerennel. Kölcsönösen tanultak egymástól, hatottak egymásra. 1914-ig volt otthonos Párizsban, de akkor kitört az első világháború. Rilke ekkor éppen Németországban tartózkodott, s osztrák állampolgár lévén, Párizsba vissza nem mehetett. Bécsben előbb katonai levéltári szolgálatba sorozták be. 1919-ben Svájcba mehetett egy előadókörútra. Ettől kezdve élete végéig Svájcban élt, onnan járt át többször is Párizsba. Vallásos lélek volt, de gyűlölt minden dogmát és minden dogmatikust. Mindig közel állt Istenhez, de sohasem tudta, milyen is az imádott legfőbb lény. Hasonlóan Kierkegaard-hoz, az egyház által közvetített vallásosságot nem fogadta el, hanem sokkal inkább a személyes istenhittel gyakorolta. A legnagyobb hatást Rilkére Kierkegaard *Az ismétlés* című műve tette. Ebből is a vallási és a

költői egzisztencia közötti különbségtétel foglalkoztatta leginkább. Kierkegaard annyira lenyűgözte, hogy a kedvéért elkezdett dánul tanulni, hogy eredetiben olvashassa. Regényei közül a legfontosabb, a *Malte Laurids Brigge* feljegyzései, amely korrajz és némiképpen önéletrajz is, mutatja legpregnánssabban ezt a hatást. Legszebb drámája *A fehér hercegnő*, amely stílusában oda sorolható Maeterlinck és az ugyancsak Kierkegaard tisztelő Hofmannsthal legszebb újromantikus színpadi játékaival mellé.

Talán mindezek után nem véletlen, hogy többen külön beszélnek osztrák Kierkegaard-recepcióról (STEFFENSEN 1983, 212; BRAUN 1965, 6). A fentebb bemutatott osztrák hatástörténeti események a század első két évtizedére esnek. Lukács, aki egyébként is ezer szállal kötődött a német nyelvű irodalomhoz, kultúrtörténethez és filozófiához, időben ezekkel az eseményekkel párhuzamosan készíti el az első, magyar nyelven számottevő Kierkegaard írását, amelyet minden vonatkozásban a magyar Kierkegaard-recepció kiindulópontjának tekinthetünk. Lukács az osztrák kultúrkörnyezetben lezajló eseményeket nagyon jól ismerte. Nem véletlen, hogy esszégyűjteményében a Kierkegaard-tanulmány mellett, az addig magyar nyelvterületen jóformán ismeretlen Kassner is helyet kap. Nem véletlen, hogy forrásait még az ötvenes években megjelenő, de számos forrásból ismertén már jóval korábban elkészített művében is meghatározza az osztrák recepció.⁷ Az elemzés – bár korántsem olyan szép és magával ragadó, mint a *Lélek és formák* értekezése – ha a tényeket nézzük, sokkal alaposabb. Rögtön az elején le kell szögeznünk, hogy Lukács a Schelling- és Kierkegaard-kutatást megelőzve pontosan látja, hogy Schelling időskori filozófiája és Kierkegaard gondolatrendszere számos ponton összefügg egymással. Az sem véletlen, hogy az egész mű Schelling kései filozófiájától indít. Lukács előtt és sokáig utána is, makacsul tartotta magát az a tévképzet, hogy a kierkegaard-i, schopenhaueri filozófia valamiféle vákuumszerű helyzetben jött volna létre; magyarán: a diszkontinuitás hangsúlyosabb volt, mivel kontinuum elemet nem láttak. A dátum ebből a szempontból igen sokatmondó: 1954. Ez egyben egy híres konferencia dátuma is. 1954 ugyanis Schelling halálának százéves évfordulója. Halálának helyén, Bad Ragazban tartották azt a konferenciát, amelytől egy időszámítás indult a Schelling-kutatásban. Ettől kezdve kerül a figyelem középpontjába Schelling időskori filozófiája. Ez előfeltétel a későbbi kapcsolatok vizsgálatához. De még ekkor sem figyel oda szinte senki, hogy valamiféle kapcsolat lehet Schelling és Kierkegaard között. Holott köztudott, hogy Kierkegaard hallgatta az 1841/42-es berlini előadásokat. A dánok ennek ellenére nem foglalkoznak a Kierkegaard kézirattal, olyannyira, hogy az – egészen elképesztő módon – a világon először 1962-ben nem dánul, hanem németül jelenik meg. Pedig a kézirat negyven Schelling-előadás jegyzetét tartalmazza. De mintha senkit sem érdekelne. Anton Mirko Koktanek, a közreadó, először mutat rá – még kissé bátortalanul – arra, hogy valamiféle kapcsolat fedezhető fel Kierkegaard filozófiája és a schellingi pozitív és negatív filozófia között, bár – tévesen – azt állítja, hogy Kierkegaard nem ismerkedett meg a schellingi filozófia döntő pozíciójával (KOKTANEK 1962, 68). Ha azonban valaki áttanulmányozza a jegyzeteket, látja, hogy Kierkegaard lelkesen jegyzeteli a pozitív és negatív filozófia lényegéről szóló tanítást, az egyes létező, az egzisztencia kitüntetett szerepéről szóló elméleteket, de még azt is, amikor Schelling – igaz, művére nem hivatkozva – a Weltalter filozófiáját fejti ki a kései rendszerbe ágyazva. Csak a vak nem látja itt az

⁷ Heller Ágnes elmondásából tudom, hogy Lukács az egyetemi előadásokban elsődlegesen a későbbi Ész trónfosztásából a Nietzscheig tartó részt tanította, amelybe Kierkegaard is beletartozott.

összefüggéseket, Lukács – ezzel szemben már ekkor – világosan látja ezt a kapcsolatot, más kérdés, hogy miként ítéli meg. Ugyanakkor azt is írja, hogy „Kierkegaard túlmegy Schellingén és Schopenhauerén” (Lukács 1974, 199).

Lukács e sokat szidott műben meglepő módon jobban támaszkodik a naplókra, mint magukra a művekre, ezért a Haecker által kiadott kötetek jelentik az elemzés alapját. Mindezekre tekintettel összességében megállapítható, hogy Lukács Györgynek ez a két írása egyrészt a maga félreértéseivel is sokkal fontosabb momentum a magyar Kierkegaard-recepcióban, mint ahogyan azt gondolták. Másrészt fontosabb, mint akár Brandenstein, Tavaszi vagy más Kierkegaard kutatóknak a filozófusról írott munkái. Azonban az is igaz, hogy Lukácsnak az osztrák Kierkegaard-kutatásra és kiadásokra, számos igen lényeges tanulmányra épülő műve szélesebb kontextusban értelmezhető. Beleágyazva az osztrák kultúra közegébe. Ennek feldolgozása azonban még várat magára.

IRODALOM

- BRAUN, Robert 1965. Der österreichische Kierkegaard. *Tat*, 25.
- GARFF, Joakim 2004. *SAK*. Ford.: Bogdán Ágnes, Soós Anita. Pécs: Jelenkor.
- GERDES, Hayo 1966. *Søren Kierkegaard / Leben und Werk*. Berlin: Walter de Gruyter.
- GYENGE, Zoltán 2000. Kierkegaard-Forschung in Ungarn. Vergangenheit und Gegenwart. In *Kierkegaard Studies*. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- KEMP, Peter 1979. Le Précurseur de Henrik Ibsen. Quelques aspect de la découverte de Kierkegaard en France. *Les Etudes philosophiques*. Vol. 2.
- KIERKEGAARD, Søren 1901–06a. *Samlede Værker* IV. København: Gyldendalske Boghandel.
- KIERKEGAARD, Søren 1901–06b. *Samlede Værker* VII. København: Gyldendalske Boghandel.
- KIERKEGAARD, Søren 1996. Briefe. In Kierkegaard: *Gesammelte Werke*. Bd. 35. München: Gütersloh.
- KOKTANEK, Anton Mirko 1962. *Schellings Seinslehre und Kierkegaard*. München: Oldenburg.
- LUKÁCS György 1997. *Lélek és formák*. Budapest: Napvilág.
- LUKÁCS György 1974. *Az ész trónfosztása*. Budapest: Akadémiai.
- NIETZSCHE, Friedrich 1904. *Gesammelte Briefe*. III. Bd. I. Hft. Berlin – Leipzig.
- STEFFENSEN, Steffen 1983. Die Einwirkung Kierkegaards auf die deutschsprachige Literatur des XX. Jahrhunderts. In *Text & Kontext*. Kopenhagen/München: Fink.
- STEFFENSEN, Steffens 1963. Kassner und Kierkegaard. Ein Vortrag. *Orbis Litterarum*, 18.
- THEUNISSEN, Michael 1997. Kierkegaards philosophisches Profil. *Kierkegaardiana* 18.